

Original Research Paper

İSLAM SƏFƏRLİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ TOPONİMLƏRİN LİŦQVİSTİK VƏ POETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Arzu Abbasova

<https://orcid.org/0009-0005-3264-9538>

¹Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Article history

Received: 25.09.2026

Revised: 01.10.2026

Accepted: 12.10.2026

*Corresponding Author: Arzu
Abbasova, Naxçıvan Dövlət
Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan
Email: arzu10822@gmail.com

Xülasə

Məqalədə görkəmli Azərbaycan şairi İslam Səfərlinin yaradıcılığında işlənən toponimlərin linqvistik, leksik-semantik və poetik xüsusiyyətləri araşdırılır. Tədqiqatın məqsədi şairin əsərlərində yer adlarının işlənmə xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, onların bədii mətnin məzmununa, ideya istiqamətinə və emosional təsir gücünə verdiyi töhfəni üzə çıxarmaqdır. Araşdırmada toponimlərin onomastik sistemdəki mövqeyi, semantik məzmunu, kontekstual işlənmə imkanları və üslubi funksiyaları nəzərdən keçirilir. İslam Səfərlinin Naxçıvanla bağlı əsərləri əsasında yer adlarının poetik mətndəki rolu təhlil olunur. Naxçıvan, Batabat, Salvartı və Biçənək kimi coğrafi adların konkret məkan göstəricisi olmaqla yanaşı, doğma yurda məhəbbət, vətənpərvərlik və milli-mədəni yaddaşın ifadəsinə xidmət etdiyi göstərilir. Tədqiqat zamanı təsviri, kontekstual və leksik-semantik təhlil metodlarından istifadə olunur. Nəticədə müəyyən edilir ki, şairin yaradıcılığında toponimlər yalnız coğrafi obyektləri adlandıran dil vahidləri deyil, həm də poetik obrazlılığı gücləndirən, məkan təsəvvürü yaradan və milli-mənəvi dəyərləri ifadə edən bədii vasitələrdir.

Açar sözlər: *İslam Səfərli, toponim, onomastika, oykonim, hidronim, oronim, mikrotoponim, poetik funksiya, milli-mədəni yaddaş*

GİRİŞ

Dil xalqın tarixi təcrübəsini, dünyagörüşünü və milli-mədəni yaddaşını özündə əks etdirən mühüm mənəvi sərvətdir. Bu baxımdan xüsusi adlar, xüsusilə toponimlər, yalnız coğrafi obyektlərin adlandırılması vasitəsi kimi deyil, həm də müəyyən ərazinin tarixi, təbii xüsusiyyətləri və mədəni həyatı haqqında məlumat daşıyan dil vahidləri kimi əhəmiyyətlidir. Toponimlərin dilçilik baxımından öyrənilməsi onomastikanın əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Onomastikanın əsas sahələrindən olan toponimika coğrafi adların yaranmasını, mənşəyini, quruluşunu, semantik xüsusiyyətlərini və işlənmə qanunauyğunluqlarını araşdırır. Nadir Məmmədovun Toponimika dərslində Azərbaycan toponimiyasının tədqiq tarixi, toponimik mənbələr, adlandırma prinsipləri və coğrafi adların yaranması məsələləri nəzərdən keçirilir [2, s. 45].

İslam Səfərlinin yaradıcılığı Azərbaycan təbiətinin, doğma yurdun və milli-mənəvi dəyərlərin poetik ifadəsi baxımından diqqəti cəlb edir. Şairin Naxçıvanla bağlı əsərlərində işlənən yer adları coğrafi məkanın tanınmasına, təbiət mənzərələrinin canlandırılmasına və vətənə bağlılıq duyğusunun ifadəsinə xidmət edir. Buna görə də həmin toponimlərin linqvistik və poetik xüsusiyyətlərinin araşdırılması şairin fərdi üslubunun öyrənilməsi ilə yanaşı, Azərbaycan bədii dilində onomastik vahidlərin funksiyalarının müəyyənəndirilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir.

Məqalənin məqsədi İslam Səfərlinin əsərlərindəki toponimlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərini və bədii funksiyalarını təhlil etməkdir. Bu məqsədə uyğun olaraq toponimlərin mətn daxilindəki mövqeyi müəyyənəndirilir, onların məkan təsvirinə və poetik məzmununa təsiri araşdırılır, milli-mədəni yaddaşa əlaqəsi izah edilir.

ƏSAS HİSSƏ

Onomastika xüsusi adları, onların mənşəyini, quruluşunu, semantik xüsusiyyətlərini və işlənmə qanunauyğunluqlarını öyrənən dilçilik sahəsidir. Toponimlər coğrafi obyektlərin adlarını bildirir və obyektin növünə görə müxtəlif qruplara ayrılır. Yaşayış məntəqələrinin adları oykonimlər, su obyektlərinin adları hidronimlər, dağ və yüksəkliklərin adları oronimlər, kiçik ərazi və yerli obyektlərin adları isə mikrotoponimlər kimi təsnif edilir.

Toponimlərin təsnifi onların dil sistemindəki mövqeyini müəyyənəndirməyə kömək etsə də, bədii mətndəki funksiyalarını tam izah etmək üçün kontekstual təhlil də vacibdir. Çünki eyni yer adı elmi və coğrafi mətnlərdə əsasən məlumatvermə funksiyası daşdığı halda, poetik əsərdə emosional və obrazlı mənə qazana bilər.

İslam Səfərlinin yaradıcılığında toponimlərin işlənməsi də bu baxımdan araşdırılmalıdır. Şairin əsərlərində yer adları poetik məkanın qurulmasına, təsvirin konkretləşdirilməsinə və lirik qəhrəmanın duyğularının ifadəsinə xidmət edə bilər.

Toponimlərin poetik funksiyasını müəyyənəndirərkən onları yalnız ayrı-ayrı adlar şəklində deyil, mətnin bütöv semantik sistemi daxilində nəzərdən keçirmək lazımdır. Belə yanaşma yer adlarının hansı hallarda sadəcə məkan göstəricisi olduğunu, hansı hallarda isə əlavə emosional və mədəni mənə qazandığını fərqləndirməyə imkan verir.

Naxçıvan İslam Səfərlinin poetik dünyasında doğma yurd və təbiət anlayışları ilə əlaqəli mühüm məkanlardan biridir. Şairin bu bölgə ilə bağlı əsərlərində yer adları coğrafi gerçəkliyi ifadə etməklə yanaşı, poetik təsvirin milli məzmununu da gücləndirir. Naxçıvan, Batabat, Salvartı və Biçənək adlarının təhlili toponimlərin bədii mətndə müxtəlif funksiyalar daşdığını göstərmək baxımından əhəmiyyətlidir.

İslam Səfərlinin yaradıcılığında doğma yurdun tərənnümü xüsusi maraq doğurur. Şairin Azərbaycan və Naxçıvan mövzusunda yazdığı əsərlərdə Araz, Naxçıvan, Şərur, Ordubad, Batabat və digər coğrafi adlar poetik məkanın qurulmasında iştirak edir. Onun “Naxçıvanım”, “Batabat bulağı”, “Qızlar bulağı”, “Badamlı”, “Şərur düzləri”, “Ordubad” və başqa əsərlərində doğma diyarın təbiəti, tarixi və mədəni mühiti bədii təsvir vasitələri ilə təqdim olunur [1, s.15].

“Naxçıvan” adı konkret coğrafi məkanı bildirməklə yanaşı, kontekstdən asılı olaraq doğma yurd, mənsubiyyət və milli yaddaş anlayışları ilə əlaqələndirilə bilər. Şairin Naxçıvanla bağlı poetik təsvirlərində bu adın əhəmiyyəti onun yalnız ərazi adı olmasında deyil, həmin əraziyə münasibətin ifadəsinə imkan yaratmasındadır. Belə hallarda toponim məkanla insan arasında mənəvi bağlılığın dil vasitəsinə çevrilir.

“Batabat bulağı” şeirində isə təbiət mənzərəsinin konkret coğrafi adlar vasitəsilə canlandırılması diqqəti cəlb edir. Şeirdə işlənən “Batabat”, “Salvartı” və “Biçənək” adları təsvir olunan məkanın coğrafi çərçivəsini müəyyənləşdirir. Şeirdən aşağıdakı misralar nümunə göstərilə bilər:

“Bulaqların bir səmtədir axarı,
Salvartının xoş görünür baxarı,
Biçənəkdən at səyirdib yuxarı
Yalmanına yata-yata gəlmişəm,
Mərcan gözlü Batabata gəlmişəm” [3, s. 77].

Bu parçada Salvartı, Biçənək və Batabat adları hərəkət və mənzərə təsviri ilə əlaqəli şəkildə işlənir. “Salvartı” adı dağlıq məkanla bağlı təsəvvür yaradır, “Biçənək” hərəkətin istiqamətini müəyyənləşdirir, “Batabat” isə poetik təsvirin çatdığı məkanı bildirir. Beləliklə, toponimlər mətnə məkanın konkretləşdirilməsi və təsvirin ardıcılığının qurulması funksiyasını yerinə yetirir. Şeirdə təbiət obyektlərinin canlı təsviri də diqqəti cəlb edir:

“Vüqarlıdır zirvələrin, qaşların,
Üzə gülür qayaların, daşların” [3, s. 49].

“Batabat” adının “Mərcan gözlü” epiteti ilə əlaqələndirilməsi də diqqətəlayiqdir. Burada coğrafi ad poetik təsvirin mərkəzinə çevrilir və ətrafındakı obrazlı ifadə vasitəsilə emosional mənə qazanır. Bu nümunə göstərir ki, toponimlər bədii mətnə epitet və digər təsvir vasitələri ilə əlaqəyə girərək məkanın estetik qavranılmasını gücləndirə bilər.

Bu adların hamısının təsnifat baxımından eyni qrupa aid edilməməsi də nəzərə alınmalıdır. Onların hər biri konkret coğrafi obyektə bağlıdır və elmi təsnifat zamanı obyektin növü əsas

götürülməlidir. Poetik təhlildə isə adların mətn daxilində birgə yaratdığı məkan təsəvvürü və emosional əlaqələr ön plana çıxır.

İslam Səfərlinin əsərlərində toponimlərin təhlili bir neçə əsas istiqamətdə aparıla bilər. Birinci istiqamət onların nominativ funksiyasıdır. Bu funksiya xüsusilə təbiət mənzərələrinin təsvirində mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Bir-biri ilə coğrafi baxımdan əlaqəli yer adlarının eyni poetik mətnə işlənməsi müəyyən ərazi haqqında bütöv təsəvvür yarada bilər. “Batabat bulağı” şeirində Batabat, Salvartı və Biçənək adlarının bir arada işlənməsi buna nümunədir. Bu adlar təsvirin məkan əsasını formalaşdırır və şeirin təbiət mənzərəsi ilə bağlı məzmununu konkretləşdirir.

Toponimlər doğma məkanla bağlı şəxsi və kollektiv xatirələri oyada, oxucuda mənsubiyyət hissini gücləndirə bilər. Onun müəyyənləşdirilməsi üçün adın konkret kontekstdə hansı sözlərlə əlaqələndirildiyi, mətnin ümumi ideyası və təsvirin xarakteri nəzərə alınmalıdır.

Yer adları uzun tarixi dövr ərzində formalaşan coğrafi və mədəni təcrübəni əks etdirə bilər. Bədii əsərdə bu adların işlənməsi oxucunun müəyyən ərazi ilə bağlı təsəvvürlərini aktuallaşdırır. İslam Səfərlinin Naxçıvanla bağlı poetik nümunələrində toponimlərin təbiət və doğma yurd anlayışları ilə əlaqəsi həmin adların mədəni mənə tutumunu araşdırmaq üçün imkan yaradır.

Beləliklə, toponimlərin leksik-semantik və üslubi xüsusiyyətləri yalnız adların mənşəyi və qrammatik quruluşu ilə məhdudlaşmır. Onların poetik dəyəri mətn daxilindəki mövqeyi, digər dil vahidləri ilə əlaqəsi və bədii məqsəddə xidmət etməsi əsasında müəyyənləşdirilməlidir.

MATERIAL VƏ METODLAR

Tədqiqatın əsas materialını İslam Səfərlinin Seçilmiş əsərləri nəşrində təqdim olunan poetik mətnlər, xüsusilə Naxçıvan mövzusunda yazılmış “Naxçıvanım” və “Batabat bulağı” şeirləri təşkil edir [2, s. 207].

Araşdırmada təsviri metoddan toponimlərin mətn daxilindəki işlənmə xüsusiyyətlərini göstərmək, leksik-semantik təhlil metodundan onların ifadə etdiyi mənə çalarlarını müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunur. Kontekstual təhlil vasitəsilə yer adlarının ətrafındakı sözlərlə əlaqəsi və poetik funksiyası araşdırılır. Müqayisəli yanaşma isə toponimin sırf nominativ mənası ilə bədii kontekstdə qazandığı əlavə mənə çalarlarını fərqləndirməyə imkan verir.

Tədqiqatın metodoloji əsasını dil vahidlərinin mətn daxilində, funksional və semantik əlaqələr nəzərə alınmaqla öyrənilməsi təşkil edir. Bu yanaşma toponimlərin yalnız coğrafi ad kimi deyil, bədii məzmunun formalaşmasında iştirak edən dil vahidi kimi araşdırılmasına şərait yaradır.

MÜZAKİRƏ

İslam Səfərlinin yaradıcılığında toponimlərin poetik funksiyasını qiymətləndirərkən onların coğrafi məzmunu ilə bədii kontekstdə qazandığı məna arasında əlaqəni nəzərə almaq lazımdır. Yer adlarının işlənməsi poetik təsvirə konkretlik verir, məkanın oxucu tərəfindən tanınmasını asanlaşdırır və təbiət mənzərəsinin gerçəkliyini artırır. Bununla yanaşı, toponimlərin emosional və milli-mədəni məna qazanması onların hansı bədii mühitdə işlənməsindən asılıdır.

“Batabat bulağı” şeirində coğrafi adların bir-biri ilə əlaqəli şəkildə verilməsi məkanın hərəkət və mənzərə vasitəsilə təsvirinə xidmət edir. Şairin “Mərcan gözlü Batabata gəlmişəm” misrasında Batabat adının obrazlı ifadə ilə birləşməsi toponimin poetik mərkəzə çevrilməsini göstərir. Burada yer adı təsvirin son nöqtəsini müəyyənləşdirməklə yanaşı, estetik təsirin yaranmasında da iştirak edir.

Bu xüsusiyyət toponimlərin bədii mətndəki funksiyalarını üç əsas istiqamətdə ümumiləşdirməyə imkan verir: məkanın nominativ şəkildə müəyyənləşdirilməsi, poetik təsvirin semantik bütövlüyünün təmin edilməsi və emosional-mədəni mənanın gücləndirilməsi. Bu funksiyalar bir-birindən tam ayrılmır; eyni toponim konkret məkanı bildirməklə yanaşı, təsvirin obrazlılığına da xidmət edə bilər.

Bununla belə, şairin bütün toponimlərini eyni məna çərçivəsində qiymətləndirmək düzgün olmazdı. Hər bir adın funksiyası onun işlənmə kontekstinə əsasən müəyyənləşdirilməlidir. Konkret nümunələrin təhlili göstərir ki, toponimlərin poetik imkanlarını üzə çıxarmaq üçün həm dilçilik prinsiplərinə, həm də bədii mətnin ideya-məzmun xüsusiyyətlərinə əsaslanmaq lazımdır.

NƏTİCƏ

Aparılan təhlil göstərir ki, İslam Səfərlinin yaradıcılığında toponimlər poetik məkanın qurulmasında, təbiət mənzərələrinin konkretləşdirilməsində və doğma yurda münasibətin ifadəsində mühüm rol oynayır. Şairin Naxçıvanla bağlı əsərlərində işlənən yer adları coğrafi məzmun daşımaqla yanaşı, kontekstdən asılı olaraq emosional və milli-mədəni məna çalarları da qazanır.

“Batabat bulağı” şeirində Batabat, Salvartı və Biçənək adlarının birgə işlənməsi toponimlərin məkan təsvirini formalaşdırdığını, “Mərcan gözlü Batabata gəlmişəm” misrası isə yer adının obrazlı ifadə ilə əlaqələnərək poetik təsir gücünü artırdığını göstərir. Bu nümunələr toponimlərin bədii mətndə yalnız nominativ vahidlər kimi deyil, təsvirin semantik və emosional təşkilində iştirak edən dil vasitələri kimi də çıxış etdiyini təsdiqləyir.

Beləliklə, İslam Səfərlinin toponimik leksikasının öyrənilməsi şairin fərdi üslubunun, Azərbaycan bədii dilində yer adlarının funksional imkanlarının və milli-mədəni yaddaşın poetik ifadə formalarının araşdırılması baxımından əhəmiyyətli bir tədqiqatdır. Mövzunun daha geniş tədqiqi üçün şairin əsərlərindəki oykonimlərin, hidronimlərin, oronimlərin və mikrotoponimlərin tam korpus əsasında qruplaşdırılması və hər bir nümunənin dəqiq mətn kontekstində təhlili məqsəduyğundur.

ƏDƏBİYYATLAR

1. “Ərzin əsrəfi Naxçıvan (1-ci hissə)”. Ethnoglobus.az. Elektron resurs: <https://ethnoglobus.az/1430-rzin-rfi-naxcvan-1-ci-hiss.html> (müraciət tarixi: 12.10.2026).
2. Məmmədov N.G. Toponimika: *dərslik*. Elmi redaktorlar: Ş.Y. Göyçaylı, F.K. Xalıqov. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2007, 408 s.
3. Səfərli İ.Ə. Seçilmiş əsərləri. Tərtib edən: H.Səfərli; ön sözün müəllifi: V.Yusifli. Bakı: Lider nəşriyyat, 2005, 224 s.

ABSTRACT

LINGUISTIC AND POETICAL FEATURES OF TOPONYMS IN THE WORKS OF ISLAM SAFERLI

Arzu Abbasova
Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

The article examines the linguistic, lexical-semantic and poetic features of toponyms used in the work of the prominent Azerbaijani poet Islam Safarli. The aim of the study is to determine the features of the use of place names in the poet's works, to reveal their contribution to the content, ideological direction and emotional impact of the literary text. The study considers the position of toponyms in the onomastic system, their semantic content, contextual development possibilities and stylistic functions. The role of place names in the poetic text is analyzed based on Islam Safarli's works related to Nakhchivan. It is shown that geographical names such as Nakhchivan, Batabat, Salvarty and Bichenek, in addition to being specific spatial indicators, serve to express love for the native land, patriotism and national-cultural memory. Descriptive, contextual and lexical-semantic analysis methods are used during the study. As a result, it is determined that in the poet's work, toponyms are not only linguistic units that name geographical objects, but also artistic means that enhance poetic imagery, create spatial imagination and express national-spiritual values.

Keywords: *Islam Safarli, toponym, onomastics, oikonym, hydronym, oronym, microtoponym, poetic function, national-cultural memory*

